

Vpliv pisne knjižne norme na govorno slovenščino

Metka Furlan

DOI: https://doi.org/10.3986/9789610506201_17

Uvod

Povod¹ za prispevek so vprašanja, komentarji ali pa izgovarjava nekaterih posameznikov, ki so se mi posebej vtisnili v spomin, povezani pa so z izgovorom knjižne slovenščine, ki tudi v tem oziru marsikomu povzroča težave. Čeprav se kot v diahrono raziskavo usmerjena jezikoslovka z normativistiko sodobne knjižne slovenščine profesionalno ne ukvarjam, želim kot zunanja opazovalka in uporabnica slovenskega knjižnega jezika opozoriti na slabo uzaveščen ali pa sploh neuzaveščen dejavnik, ki že dalj časa vpliva na govorno slovenščino: na vpliv pisne knjižne norme na govorno slovenščino.

1 Dvojnična izgovarjava kot vpliv pisne knjižne norme

1.1 Ponazoritev pojavnosti

Že dolgo je, odkar me je sorodnik iz Črnomlja vprašal, ali Belokranjci nepravilno izgovarjajo ime reke Kolpe, ker ji rečejo [koupa] in ne [kolpa], kot je slišati v medijih in od drugih slovenščino govorečih, ki jim Kolpa morda ni tako blizu,² kot je njim. Z vašo izgovarjavo ni z vidika knjižne izreke nič narobe, sem ga pomirila, tisti, ki ime reke izgovarjajo kot [kolpa], izgovarjavo uravnavajo po njenem zapisu in se ne zavedajo, da v isti sapi zapis *volk* pravilno preberejo kot [vouk].³ Pokojni Pavle Merkuš se je kar zdrzil, ko je ugotavljal, da se *Kanalska dolina* v

1 Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

2 Čeprav se v SP 2001 na izgovor grafema *l* v polsamoglasniški varianti opozarja, avtorji tega normativnega priročnika še niso zaznali, da bi bilo na ustrezno izgovarjavo treba opozoriti tudi v geslu za hidronim *Kolpa*.

3 Naj izpostavim, da belokranjski izgovor [koupa] ne odraža splošno narečnega na tem območju, saj se po podatkih SLA v vseh evidentiranih belokranjskih narečnih točkah zlogotvorni **l* odraža kot u-jevski samoglasnik z izjemo metliškega govora, kjer se glasi *ou*. Tudi v črnomaljskem narečnem govoru se za **l* potrjuje isti refleks, npr. *bouha* 'bolha', *povh* 'polh', *povn* 'poln', *použ* 'polž', *vouk* 'volk', *kouk* 'kolk' itd. (Kramarič 2014), toda v istem slovarju sporočene kot narečne besede z izgovorom *molk* 'molk', *polt* 'polt', *volnen* 'volnen', *volkulja* 'volkulja', *žolna* 'žolna' kažejo, da te niso del avtohtone narečne leksike, ampak pisni infiltrati iz knjižnega jezika, če seveda niso le redakcijske napake.

centralni Sloveniji izgovarja kot [kanalska] z *l*, čeprav bi se bolj ustrezno [kanaŋska], je menil.⁴ V kabinet Franceta Bezljaja na Filozofski fakulteti je predvsem v 80-ih letih prejšnjega stoletja prihajala tržaška Slovenka jezikoslovka Fedora Ferluga, ki je besedo *potovalka* 'torba za potovanje' izgovarjala [potovaŋka], kar se mi je zdelo zanimivo in tudi nenavadno, saj sem do tedaj besedo vedno slišala izgovarjano kot [potovalka] in enakega izgovora sem bila naučena tudi sama.

1.2 Izgovor med zgodovinsko pogojenim razvojem in knjižno normativnostjo

Vsem primerom je skupno, da so vsi trije govorniki knjižni zapis soglasnika *l* pred soglasnikom izgovarjali kot polsamoglasniški *u* in ne kot *l*, kot se beseda zapisuje in odraža že dolgo ustaljeno pisno knjižno normo. Kdo ima prav? Tisti, ki kot moj sorodnik, Pavle Merku in Fedora Ferluga udejanjajo / so udejanjali izgovor z [u], ali drugi z izgovarjavo [kolpa], [kanalska], [potovalka]? Imajo prav oboji?

Na čem temelji ta dvojnična izgovarjava, če je že Fran Ramovš na začetku prejšnjega stoletja ugotavljal, da se »v narečjih, merodajnih za knjižno pisavo in izreko«, stari *l* izgovarja kot *u*, kar temelji na glasoslovnem razvoju »-l > -u in predsoglasniški l > u« (Ramovš 1971 (= 1912): 188), pred njim pa je Maks Pleteršnik v prvem slovenskem normativnem *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–1895), ki je bil pomembna predloga pri izdelavi *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991) in posredno tudi za kasnejše izdaje, to že tedaj dobro uzaveščeno glasoslovno spoznanje udejanjil z zapisovanjem *l*, ki ga je fonetično pojasnil »za **l**, ki se kakor **u** izgovarja, pa je sprejet poljski **ł** (Pleteršnik 1894–1895: X)⁵ in v slovarju sistemsko ponazarjal z zapisi tipa *sól*, toda roditeljski *solí*; pridevnik *běl*; samostalnik *pătac*, *-lca*; *rítac*, *-lca*; *tkâtac*, *-lca*, *tkâtka*, *vôtk* z roditeljskoma *vôlka* in *volkâ*, ki so implicirali branje [soŋ, soli; beŋ; paŋac -uca; riŋac, -uca; tkaŋac, tkaŋca; tkaŋka; voŋk, vōŋka, voŋkâ]?⁶

Odgovor na vprašanje, od kod dvojnične izgovarjave izvornega soglasnika **l* in zlogotvornega **l̥* v predsoglasniški legi in *l* v izglasni, pri katerih zgodovinsko jezikoslovje utemeljeno ugotavlja, da se je že praslovenski odraz glasil z velarnim *l*, ki se je v nadaljevanju razvil v polsamoglasniški *u*, bi bilo treba videti tudi v pisni knjižni normi, ki vpliva na branje in posledično na knjižni izgovor besede, četudi ob izgovoru govorec zapisa besede nima pred sabo. Ker je bil pojav variantnega branja grafema *l* kot [l] in/ali kot [u] žal uporabljen tudi pri normiranju pomena enakopisnic, kot je npr. *drsalka* 'ženska, ki se drsa' in 'kovinska priprava za drsanje', je toliko bolj pomembno, da se vpliv pisne knjižne norme na knjižni izgovor besedja posebej izpostavi in v slovenski normativistiki kot pomemben spreminjevalni dejavnik izgovora tudi čim bolj uzavesti. Ni dovolj, da jezikoslovci, ki se ukvarjajo z normativistiko knjižne slo-

4 Prim. Merku (1999: 38) v geslu *Kanalska dolina* s ponazorjenim izgovorom *-áu-* in komentarjem »Izgovarjava z *-ál-* je novejši učeni spaček«.

5 Iz Pleteršnikovih ponazoritev je razvidno, da je mislil na izreko s polsamoglasnikom *u*.

6 O Pleteršnikovem tipu *pătac* z branjem [paŋac] v nadaljevanju besedila.

venščine, le opisujejo njeno sodobno stanje in morebiti še ugotavljajo tendence spreminjanja, ampak bi bilo treba vsaj poskušati najti tudi vzroke zanje.

1.3 Uzaveščenost spreminjevalnega dejavnika govornje slovenščine

Čeprav je bilo na navezanost govornega knjižnega jezika na pisno varianto večkrat opozorjeno (Tivadar 2004: 438;⁷ Tivadar 2011: 489, 491⁸), se pomembnega odločujočega dejavnika vpliva pisne knjižne norme na razvoj sodobne govornje slovenščine posebej eksplicitno ni izpostavljalo, če pa že, je bilo to storjeno bolj ali manj mimogrede (Tivadar 2012: 209⁹), lahko pa se celo prebere, da »branje po črki ni vodilo sodobnega govora in njegovega raziskovanja« (Tivadar 2011: 491). Ko je Rigler (1980: 115) kot odgovor na kritiko o zapletenih pravorečnih rešitvah izgovora grafema *l* v SSKJ1 zapisal

Mnogo enostavneje bi bil problem rešen in predvsem mnogo enostavneje bi bilo delati slovar, če bi enostavno rekli: tu je *u* in tu je *l*. Celo naučiti (vsaj teoretično) bi se bilo mogoče takega izgovora. Toda izhodišče SSKJ je drugačno. On poskuša po svojih močeh, ki so seveda časovno, personalno in gmotno močno omejene, slovenski knjižni jezik prikazati čim bolj objektivno, takega, kakršen je oz. se sestavljalcem na podlagi številnega gradiva, anket in občutka vsaj **zdi** (krepko označila avtorica), da je. In v bistvu samo to lahko tudi stori.

je ta spreminjevalni dejavnik, ki ga je ubesedil kot izgovor po pisavi, omenil po avtorici kritike Mari Pirnat (Pirnat 1979). Ni pa omenjen v obravnavi pravorečne problematike grafema *l* v SP 2001 (Tivadar in Jurgec 2003: 212s.). V okviru te tematike je pomenljiva najnovejša ugotovitev v Mirtič (2021: 57),¹⁰ »da se v sodobni knjižni slovenščini izgovor z *l* krepi«, kar je treba razumeti kot vedno večjo krepitev moči vpliva pisne knjižne norme na govornjo slovenščino. Zanimivo je, da ob prvem slovenskem pravorečnem posvetu, ki je 15. decembra 2020 potekal v Ljubljani, nobeden od referentov temu pomembnemu dejavniku, ki med drugim pojasnjuje tudi vprašanje, zakaj izgovor *l* in ne *u*, ni posvetil niti majhne pozornosti. Branje [l], kjer bi bilo treba brati [u], je Škrabec (1998 (= 1870): 45) sicer pripisoval tujemu, nemškemu vplivu, a je bil ta verjetno le povod oziroma zgled, kot se je kasneje izrazil Vodušek (1959: 194), za branje po črki, ki ga je spodbudil naš pravopis.

7 »Govorjeni knjižni jezik je vsekakor navezan na pisno obliko (sekundarnost knjižnega govora).«

8 »Veliko vlogo v sodobnem javnem govoru pa ima tudi navezanost govornega besedila na pisno predlogo.« (489) in »Vezanost na pisno podobo jezika je v sodobnem govornem medijskem prostoru še vedno prisotna« (491).

9 »[O]benem pa ne smemo pozabiti tudi na soodvisnost s pisno podobo jezika (brani govor), ki pravzaprav pogojuje knjižni jezikovni odraz.«

10 Pred tem se pojav opisuje kot novodobno elkanje (Lengar Verovnik 2015: 105 op. 12 s starejšima viroma).

2 Pisna knjižna norma in njen vpliv na knjižno izreko

Pisni knjižni jezik je le normativno sistematiziran govorjeni jezik, ki je primarna in prvobitna realizacija vsakega živega jezika.¹¹ Če je pisni knjižni jezik, kot je slovenski, ob začetni stopnji formiranja temeljil na abstrahiranju jezikovnega gradiva iz izbranih narečnih podlag, saj na primer v slovenskem narečnem izgovoru nikjer nikoli ni bilo mogoče niti slišati in seveda tudi ne prebrati [čelo], kot je pokazal Fran Ramovš (1936: 97s.) in po njem izpostavil France Bezljaj (2003 (= 1964): 772), pa ustaljenost knjižnega jezika povzroči, da se sicer kot umetno ustvarjen jezikovni sistem zaradi kontinuirane rabe večjega števila njegovih uporabnikov osamosvoji in začne živeti svoje lastno življenje. Tako da se o knjižnem jeziku kot abstrakciji ne more več govoriti, ker na njegovo udejanjanje in spreminjanje vpliva živa jezikovna praksa znotraj njegove normativnosti, ki je posredno lahko spodbujena tudi z narečno podlago posameznih govorcev knjižnega jezika, a ne nujno, saj je med nami vsak dan več takih, ki se svojega materne jezika niso naučili v narečni, ampak bolj ali manj standardizirani knjižni obliki. Vidnejši znak, da knjižni jezik živi svoje življenje, je prav pojav, da pisna knjižna norma začne vplivati na izgovarjavo besedja predvsem v primerih, kjer pisna knjižna norma ne temelji na pravilu en glas = en grafem. Zapis besede zato hočeš nočeš vpliva na izgovor zapisanega. Bolj ko govorci jezika pišejo in berejo, več je možnosti, da bo pisna podoba jezika vplivala na njegovo izreko: da si bo pisna knjižna norma podredila knjižno izreko.

Ko je bil bivši ameriški predsednik Trump pogosto predmet tudi naših medijskih novic, se je v televizijskem pogovoru dobremu poznavalcu ameriških razmer in angleškega jezika prikradel izgovor predsednikovega priimka s samoglasnikom *u*, torej tako, kot je priimek zapisan in ne izgovarjan. Lapsus je bil hitro obžalovan, povzročil pa ga je lahko le zapis priimka.

Čeprav je verjetno dobro znano, da priimek *Erjavec* vsebuje pridevnik *rjav*, bolj verjetno v narečnem pomenu 'rdeč' kot 'rjav', ga danes vsi preberemo z vzglasnim *e*-, kot narekuje njegov zapis, ki je še iz časov pisne knjižne norme, ko se je zlogotvorni *r* zapisoval še kot *er*, enako kot v *smert* 'smrt', in se je priimek izgovarjal kot [rjaʊc] ali [ərjaʊc]. Izgovor priimka z vzglasnim *e*-je danes seveda tudi edini ustrezen, saj spadajo priimki med tisto plast lastnih imen, ki pravopisnim reformam ne smejo biti podvržena oziroma z novimi ne smejo biti usklajevana, razen na izrecno željo nosilca priimka.

Podrejenost izgovora pisni knjižni normi se odraža tudi v t. i. pisnih izposojenkah, kot je npr. navadno množinsko rabljeno *skûnk* 'v Ameriki živeče živali z dragocenim krznom, košatim repom in žlezami smradnicami ob zadnjici, Mephitinae' (SSKJ1), ki reproducira angleški zapis *skunk* 'isto' in ne izgovora [skaŋk], čeprav je izposoja v 20. stoletju temeljila na poznavanju obeh variant, tj. pisne in izgovorne podobe jezika dajalca.

11 Prim. podobno ubesedeno, »da je jezik najprej tisto, kar govorimo in slišimo, in šele potem tisto, kar pišemo, da je prvotnejša govorjena in ne pisana beseda« (Rupel 1946: 3). Tivadar (2011: 491) govori o ontološki primarnosti govora nasproti pisnemu jeziku.

V slovenščini se za zapisovanje polglasnika ə in e-jevskih samoglasnikov uporablja en grafem *e*, posledično se danes npr. zapis *čebela*, v katerem prvi *e* ponazarja prvoten polglasnik ə, ki ga je Pleteršnik še ponazorial z zapisom *čbēla*,¹² pogosto sliši izgovarjan kot [čebela]. Medtem ko je bila v SP 1950 in SP 1962 še normirana edina izreka [čəb-],¹³ se v SSKJ1 in SSKJ2 že pojavljata dvojnici [čəb-] in [čəb-], od katerih prva jasno kaže, da je na normirano izreko vplivala pisna norma, ali kot je pojav opisal Rigler (1980: 118 op. 6), da *e* namesto polglasnika prodira »v tipih megla, deska, dežnik ipd.« Nasprotno pa je glagol *deževati*, ki se po moji slušni percepciji že izgovarja tudi kot [deževati], še vedno kot v Pleteršnikovih časih *dəževáti* tudi v SSKJ1 in SSKJ2 glede izreke prvega zloga predstavljen enako, kar je verjetno posledica vpliva podstavnega samostalnika *dež* [dǝž] (SSKJ1; SSKJ2) < *dǝžd'v, v katerem *e* ponazarja polglasniško izreko.

3 Pisni / in izgovor z / in/ali ʉ

Če se upošteva fonetične razvojne zakonitosti slovenskega jezika, Pleteršnikovega normiranega izgovora besede *palec* 'najdebelejši prst na roki ali nogi'¹⁴ kot [paʉɔc] z udejanjenim razvojem prvotnejšega slovenskega *l* > *ʉ* pred polglasnikom, ki sta ga kot normo upoštevala še Levec (1899: 6)¹⁵ in Breznik (1916: 30), pred njima pa zagovarjal Škrabec (1998 (= 1870): 45), ni mogoče upravičiti, ampak ga je treba prepoznati kot analoškega po npr. roditeljski *palca*, v katerem je bil *l* v predsoglasniški legi. Analogijo potrjuje zapis *palz* v 16. stoletju namesto pričakanega **palěz*, prim. *tkalěz*, toda *shebráuzi*, ne nazadnje tudi novi cirkumfleks v imenovalniku *pálec* za prvotno **pálec* < **pálbcv* = hrv., srb. *pálcac* z roditeljskim *pálcac*. V tem oziru je imel prav Breznik (n. d.), ki je pri besedju s pisnim izglasjem *-lec* dopustil tudi izgovor s srednjim *l*, kot edino možen pa je normiran v sodobnih normativnih priročnikih, npr. SSKJ1, SP 2001, SSKJ2.¹⁶

Izgovor grafema *l* je v znotrajparadigmatskem razmerju *palec palca* normiran po vzorcu [l] pred samoglasnikom, [ʉ] pred soglasnikom¹⁷, če se vključi še izgovor pisnega *l* v izglasju kot npr. *bel* [beʉ], ki se jezikoslovno enači s predsoglasniško lego, je udejanjanje izgovora pisnega *l* preprosto, predvidljivo in se z lahkoto udejanja:

l C/# → [ʉ] C/#

l V → [l] V

12 Gre za eno izmed vokalizacij praslovenskega polglasnika v šibki poziciji **čbela* > praslovensko **čbēla*, ki jih potrjuje slovensko gradivo.

13 Zanimivo pa je, da je na e-jevski izgovor zapisanega polglasnika z *e* že prej opozoril Rupel (1946: 26), ko je zapisal: »Ker vpliva črka (e) tudi na ljudi iz drugih narečnih območij, da beró ali celo govoré včasih e namesto ə, ne bo odveč, če naštejemo primere, kjer je treba govoriti polglasnik.«

14 Primer je bil izbran namerno, ker je v njem stari **l* nedvomen, medtem ko npr. pri *bralec* ni, ker se v njem enako kot v *delavec* bolj verjetno ohranja stari aktivni deležnik na *-*ʉv* (Bezljaj 2003 (= 1964): 782; Nahtigal 1952: 105). Pleteršnik je še zapisal *brávc*, sodobni zapis pa je posledica elkanja.

15 Z razlago, da se »[p]red soglasniki, na koncu besed in tudi pred poluglasnim e [...] l izgovarja kakor v«, torej *ogorelec* z *ʉ*.

16 Pred tem že v SP 1950, SP 1962.

17 Razen pred *j*.

Tako sistemsko predvidljivost rušijo številni primeri, kot je *tkalec tkalca*, pri katerem se ob izgovoru imenovalnika [tkalɛç] in roditeljskem oziroma stranskosklonskem ob zgodovinsko utemeljenem izgovoru [tkauça] danes dopušča tudi [tkalca], ob *čistilec* [čistilɛç] se kot enakovredna navajata izgovora [čistilca] in [čistiuça], v eni besedni družini predvidljivega vzorca pa ni, npr. branje z [l] *bralec, bralen, -lna, bralnica, bralnik*, z [u] pa *bralca, bralka*, z [l] *spalec, spalca, spalen, -lna, spalnica, spalnik*, z [u] *spalca* itd.

Analogija je močna spreminjevalka in tudi rušilka sistemskosti jezika, kot je iz teh sodobnih primerov razvidno. Čeprav je lahko tudi sistematizatorica, se kot taka ne izkaže, če sistematizacija ni dosledno izvedena, ampak se ustavi na pol poti. Če je Pleteršnik na primer *spalnica* še normiral kot *spâlnica* [spaɫnica], *bralnica* še kot *brâlnica* [braɫnica] itd., sodobna zmeda pri normiranju izgovora odraža prav to nedosledno, nesistemsko izvedeno analogijo, ki je po mojem mnenju ni spodbudil le izgovor besedja tipa *tkalec* s prvotnim izgovorom [tkalɛç] in tipa *čistilo* [čistilo], ampak tudi njihov zapis, saj se izgovor knjižnega jezika pretežno ravna po pisavi, posebnosti pa so pri govorcih različno uzaveščene, še posebej če niso dovolj predvidljivo sistematizirane.

3.1 Kolpa

V vodnem imenu *Kôlpa* se v zaporedju *-ol-* enako kot *-u-* v hrvaškem *Kûpa* odraža južnoslovanski refleks zlogotvornega **l* v **Klpa* za starejše **K̂lpa* kot fonetičnega substituta antičnega *Culpa* (Ramovš 1927: 24), zato spada hidronim v skupino slovenskega besedja s prvotnim zlogotvornim **l*, kot so *poln, volna, volk, molk, kolk, polt, polž, bolha, žolna, žolč* itd., pri katerih zapis *-ol-* ponazarja izreko *-ou-* kot razvoj iz prvotnejšega *-ol-* v predsoglasniški legi. Izgovor zaporedij *-ol-* v občnih samostalnikih tipa *volna* je v knjižnem jeziku brezizjemno normiran kot [ou], zato je izreka hidronima *Kolpa* z [ol] namesto [koupa] lahko le posledica avtomatičnega branja besede po črki in brez kakršnega koli zavedanja, da grafem *l* lahko ponazarja tudi fonetično vrednost [u].

3.2 Kanalska dolina

V zapisu *Kanalska dolina* grafem *l* stoji pred soglasnikom, zato bi v zaporedju *-ls-*, upoštevajoč fonetične razvoje slovenščine, prek [-ls-] pričakovali razvoj v [-us-].¹⁸ Tako fonetično realizacijo npr. potrjuje pridevnik na *-ski kalski* [kaɫski] iz v Sloveniji številnih krajevnih imen *Kal*

18 Pričakovani vzorec fonetičnega razvoja bi veljal tudi za vsa druga primerljiva zaporedja, v katerih je *l* v predsoglasniški legi. Nasprotno pa je v zaporedjih, v katerih je *l* v predsamoglasniški legi, izgovor enak zapisu, npr. *tkalec* [tkalɛç], toda roditeljskem *tkalca* [tkauça]. SSK1 in SSK2 ob *tkalca* [tkauça] kot izgovor dopuščata tudi [tkalca], verjetno pod vplivom imenovalnika, toda pri *igralec* [igralɛç] z roditeljskim *igralca* [igrauça] enaka možnost ni navedena. Iz pričakovanega vzorca izstopa tudi normiranost sestavine *pol-* v zloženkah, ki naj se izgovarja kot [pou-] ne glede na glas, ki sledi soglasniku *l*. Torej [pou-] v *polizdelek, polotok, polobla* in enako tudi v *polbrat*.

[kaʉ] ‘naselje v občini Črnomelj, naselje v občini Grosuplje, naselje v občini Hrastnik, naselje v občini Tolmin itd.’ (SKI 1985: 119).

V SSKJ1 je bilo evidentiranih 260 pridevnikov na *-ski* z osnovo, izglasno na *-l*, tj. *-l-ski*, izgovor pisnega zaporedja *-lski* pa je normiran s tremi variantami, in sicer kot enak zapisu [-lski] ali [-ʉski] ali varianten [-lski] in [-ʉski]. Številčno močno prevladuje prva možnost [-lski] z osnovami pretežno tujega izvora, tudi pri takih, kot je npr. samostalnik *bivol*, ki je že dalj časa naša beseda, saj je bil zapisan že v 17. stoletju; v tej skupini pa so tudi primeri domačega izvora, kot sta na primer *dežela* in *žival*. Torej [-lski]: *molekulski*, *mongolski*; *bivolski*; *deželski*, *živalski*. Najmanj pa je primerov z razvojno fonetično pričakovanim izgovorom [-ʉski], npr. *izkoriščevalski*, *malikovalski*, *nakolski*.

Med besedje tujega izvora spada tudi samostalnik *kanal*, ki je besedotvorna podstava v lastnem imenu *Kanalska dolina*. Pleteršnik je samostalnik kot mlado sestavino slovenske leksike zapisal kot *kanāl* brez izglasnega *-l* in enako je predstavljena, torej z izglasnim *-l*, tudi v SSKJ1 in SP 2001 kot *kanāl* [kanal]. Sodeč po imenskem gradivu, pa samostalnik ni mlada sestavina slovenskega leksikona, kot je sklepati iz slovarskih zapisov, saj se pojavlja tudi v krajevnih imenih, potrjena pa je vsaj v rovtarskem črnovrškem narečju kot *kānāy* z rodilnikom na *-lq* (Tominec 1964) in v primorskem kraškem kot *kə'naʉ* (Cossutta 2015: 38). V SP 2001 je krajevno ime *Kanāl* v izgovoru predstavljeno z alternativno izreko, tj. [kanal] in [kanaʉ], medtem ko *Kanāl* kot sinonim za *Rokavski preliv*, ki označuje nedomačo pojavnost, variantne izreke [kanaʉ] nima normirane. Enako je v SP 2001 glede izreke predstavljeno lastno ime *Kanalska dolina* ‘pokrajina v severni Italiji’, čeprav označuje območje slovenske poselitve, ki se danes zrcali v že bolj redkih, a zato toliko bolj pomembnih ostankih ziljskega narečja. Merku se je pomembnosti te doline za slovenstvo dobro zavedal, ko je njeno ime izgovarjal po prvotnem vzorcu, ki ustreza fonetičnemu razvoju ljudske slovenščine.

Čeprav se besedje tujega izvora v pisavi in izgovorjavi postopno prilagaja in tudi prilagodi sistematiki jezika prejemnika, kot je lepo vidno iz *kakao* (SP 1950), *kakav* in tudi še *kakao* (SP 1962), toda danes le *kakav* (SSKJ1; SP 2001), se izgovor primerov na izglasni *-l*, kot so npr. *kanal*, *bivol*, *bokal*, domači sistematiki trdovratno upira, kot je videti iz normiranosti izgovora *kanal* in *bivol*, malo manj pa za izgovor *bokal*, pri katerem je bila starejša norma z [-ʉ] v novejšem času celo dopolnjena z varianto [-l]: [bokaʉ] (SP 1950; SP 1962), toda [bokaʉ] tudi [bokal] (SSKJ1; SP 2001).

Razvoj živih jezikov na različnih stopnjah sprožajo in uravnavajo konvergentne in divergentne silnice, ki izmenično in komplementarno poskrbijo, da se sistematičnost in predvidljivost jezika ohranja, zato pa tudi njegova komunikacijska uporabnost. Če se to dejstvo aplicira na umetno ustvarjeni knjižni jezik, bi bila naloga kodifikatorjev, da zvesto spremljajo njegov razvoj in ga uravnavajo, da bi bila verjetnost jezikovnih šumov čim manjša, saj se jih izničiti seveda nikoli ne da. Trojnična možna izreka pisnih izglasij na *-lski*, pri kateri povprečno izobražen uporabnik slovenščine resnično ne more prepoznati vzorca, kdaj naj bere tako, drugič drugače, tretjič pa zopet drugače, je po mojem mnenju že klic po normativnem posegu. Ker pa

se knjižna pisna zaporedja *samoglasnik + l + soglasnik* sinhrono dojema kot enaka, čeprav so različnega izvora, kot ponazarja razmerje *Kolpa : Kanalska dolina*, iz normirane izreke ne bi bilo smiselno izločiti variante [-ŭski] za *-lski*.

3.3 Potovalka

Pokojna kolegica Fedora Ferluga je besedo *potovalka* 'torba za potovanje' kot [potovaŭka] izgovarjala, ker je upoštevala izgovorno normo, po kateri se v zaporedju *samoglasnik + l + soglasnik* grafem *l* izgovarja kot [ŭ], ki odraža upoštevanje fonetičnih razvojnih zakonitosti slovenskega jezika. Nasprotno pa normirana izreka [potovalka] za isto besedo v SSKJ1, SP 2001, SSKJ2 tega ne upošteva, ampak izgovor uravnava po zapisu. Enako normativno odločitev odraža tudi enakopisnica *drsalka*, ki se po navodilu v istih normativnih priročnikih v pomenu 'kovinska priprava za drsanje' izgovori kot [drsalka], v pomenu 'ženska, ki se drsa' pa sta brani [drsalka] in [drsaŭka] enakovredni. Tudi izgovor danes že zastarele besede *potovalka* v pomenu 'potnica' je namreč v SSKJ1 in SP 2001 normiran dvojnično, ob [potovalka] tudi [potovaŭka].¹⁹ Normirana izreka pri pisnih enakozvočnicah tipa *drsalka*, ko se edina izreka z [l] enači s predmetom, dvojnična z [l] in [ŭ] pa z osebo, pojav vpliva pisne knjižne norme na knjižni izgovor besedja potrjuje, saj je bil v takih primerih uporabljen kot pomenotvorno sredstvo, s čimer z vidika jezikovne tipologije ni nič narobe, poraja pa se vprašanje, ali je taka kodifikacija sploh potrebna, če je za prepoznavanje pomena besede merodajen kontekst. Toda že *brisalka* 'kos blaga določene oblike za brisanje posode' z branjem [brisaŭka] zgornje sistemskosti ne potrjuje. Čeprav je brez enakopisnice v pomenu 'ženska, ki briše', bi v pričakovanju čim večje jezikovne sistemskosti slovenskega knjižnega jezika pričakovali normiran izgovor [brisalka].

Sklep

Če bi se v slovenskem knjižnem jeziku dosledno in še danes upoštevala jezikovna dejstva narečne podlage / narečnih podlag, na osnovi katere/katerih se je v preteklosti formiral, bi v sodobni knjižni slovenščini vse avtohtono besedje z izglasnim pisnim *-l* in zaporedjem *samoglasnik + l + soglasnik* moralo biti normirano z izgovorom [ŭ], taki izgovarjavi bi sledili neologizmi, tvorjeni iz v slovenščini obstoječih sestavin, enakemu izgovoru pa bi se počasi prilagodilo tudi besedje tujega izvora z enakimi zapisovalnimi značilnostmi. Ker pa je vidno, da

19 Razlika v normiranju je le v tem, da sta pri *drsalka* izgovora [drsalka] in [drsaŭka] predstavljena kot enakovredna, pri *potovalka* pa je razmerje med [potovalka] in [potovaŭka] povezano s *tudi*, kar drugo izgovarjavo postavlja v podrejen položaj. Pešanje sodobne rabe besede *potovalka* 'potnica' odraža njeno samodejno postopno izločanje iz sistema za odpravo jezikovnega šuma, ki ga povzroča pisna enakost s *potovalka* 'torba za potovanje'. Podobno postopno izločitev ene od enakopisnic se lahko pričakuje tudi v drugih podobnih primerih. V jezikovni rabi se »umetno« oziroma sistemsko utemeljen pomenskorazlikovalni izgovor enakopisnic ni uveljavil, sta opozorili Dobrovoljc in Jakop (2011: 42).

je pisni knjižni *l* začel izpodrivati pričakovani izgovor z [u], na kar najbolj nedvomno opozarja primer *Kolpa*, tako branje pa je med drugim povzročilo nastanek dvojničnih izgovorov, tudi takih, kot sta pričakovani [živau] ob nepričakovanem [živalski], sodobna knjižna slovenščina ni le za učenje težaven jezik, ampak tudi jezik, ki se počasi, a vztrajno tudi pod vedno močnejšim vplivom pisne knjižne norme izmika jezikovnim značilnostim, ki so bile podlaga pri njegovem začetnem formiranju. Izgovor knjižne slovenščine se pri grafemih *l* in *e* torej vedno bolj uveljavlja in vrača k principu, ki se je v sredini 19. st. zagovarjal, a tudi močno kritiziral,²⁰ da naj se slovenščina govori enako, kot se piše.²¹

Literatura in viri

- BEZLAJ, France, 2003 (= 1964): Blišč in beda slovenskega jezika – Tovariš XX/10, 13. III, 1964, 24–25; Tovariš XX/13, 13. IV. 1964, 24–25. France Bezlaj, *Zbrani jezikoslovni spisi 2*, uredila Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 769–772, 780–783.
- BREZNIK, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Tiskala in založila tiskarna Družbe sv. Mohorja.
- COSSUTTA, Rada, 2015: *Ribiška jezikovna in kulturna dediščina v Tržaškem zalivu in slovenski Istri*. Koper: Univerzitetna založba Annales.
- DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC.
- KRAMARIČ, Janez, 2014: *Slovar črnomaljskega narečnega govora*. Črnomelj: Knjižnica Črnomelj.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2015: Pravorečje v pravopisnem slovarju in ob njem. Helena Dobrovoljc in Tina Lengar Verovnik (ur.): *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC.
- LEVEC, Fran, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: V cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig.
- MERKŪ, Pavle, 1999: *Slovenska krajevna imena v Italiji: Priročnik/Toponimi sloveni in Italia: Manuale*. Trst: Mladika.
- MIRTIČ, Tanja, 2021: Odpiranje pravorečnih vprašanj pri pripravi rastočega slovarja SSKJ. Tanja Mirtič in Marko Snaj (ur.): *1. slovenski pravorečni posvet*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 53–64.
- NAHTIGAL, Rajko, 1952: *Slovenski jeziki: druga popravljena in pomnožena izdaja*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- NOVICE 1861 = O slovenskem govornem (parlamentarnem) jeziku. *Kmetijske in rokodelske novice* 19/25, 19. 6. 1861. 198–199.
- PIRNAT, Mara, 1979: Izgovor črke *l* (*u*, *w* ali *v*) kot *u*. *Slavistična revija* 27/2. 215–229.
- PLETERŠNIK, Maks, 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar I–II*, uredil M. Pleteršnik. Ljubljana: Založilo in na svetlo dalo Knezoškofijstvo (= Maks Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar: Transliterirana izdaja I–II*, uredila Metka Furlan. Ljubljana 2006: Založba ZRC, ZRC SAZU).
- RAMOVŠ, Fran, 1927: O naravi psl. *tort-* in *tert-* v praslovenščini. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 6. 22–26.
- RAMOVŠ, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Pri akademski založbi.

20 Prim. Rupel (1946: 12).

21 »Izgovarjajmo svoj jezik, kakor ga pišemo« (Novice 1861: 199).

- RAMOVŠ, Fran, 1971 (= 1912): Izgovor slovenskega knjižnega jezika (Letopis Matice Slovenske za l. 1912, 50–67). Fran Ramovš, *Zbrano delo: Prva knjiga*, uredila Tine Logar in Jakob Rigler. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 186–191.
- RIGLER, Jakob, 1980: O izgovoru črke l v SSKJ. *Slavistična revija* 28/1. 114–120.
- RUPEL, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje: Navodila za zborna ali knjižno izreko*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SKI 1985 = *Slovenska krajevna imena*, avtorji Franc Jakopin, Tomo Korošec, Tine Logar, † Jakob Rigler, Roman Savnik, Stane Suhadolnik. Ljubljana 1985: Cankarjeva založba.
- SLA = *Gradivo za Slovenski lingvistični atlas*, hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- SP 1950 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- SP 1962 = *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis 2001*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- SSKJ1 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–V. Ljubljana 1970–1991: Državna založba Slovenije.
- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–II, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Ljubljana 2014: Cankarjeva založba.
- ŠKRABEC, Stanislav, 1998 (= 1870): O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi. *Jezikoslovna dela* 4. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 11–50.
- TIVADAR, Hotimir, 2004: Podoba in funkcija govorjenega knjižnega jezika glede neknjižne zvrsti. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 437–452.
- TIVADAR, Hotimir, 2011: Vzpostavitev razmerij med govorom in branjem, recitacijo in igranjem. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 489–495.
- TIVADAR, Hotimir, 2012: Nevarna razmerja med pisnim in govorjenim jezikom. Nataša Jakop in Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC.
- TIVADAR, Hotimir, JURGEC, Peter, 2003: Podoba govorjenega slovenskega knjižnega jezika v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 203–220.
- TOMINEC, Ivan, 1964: *Črnovrški dialekt: Kratka monografija in slovar*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- VODUŠEK, Božo, 1959: Historična pisava in historična izreka. *Jezik in slovstvo* 4/7. 193–200.